

УДК 340.12

V. Desiatnyk

THE PROBLEM OF THE SCIENTIFIC METHOD

В.О. Десятник

*кандидат юридичних наук, доцент, професор
кафедри галузевих правових наук, адвокат,
Київський університет права
Національної академії наук України
м. Київ*

ПРОБЛЕМА НАУКОВОГО МЕТОДУ

*«Метод науки — це метод сміливих, зухвалих
припущень та винахідливих і рішучих спроб їх спростувати».*
К.Р. Поппер

Постановка проблеми. Пробно висунута автором цієї статті логіко-методологічна концепція філософії науки критично-правове мислення¹ ґрунтується на одному з впливових напрямів західної філософії науки «критичний розум». Ця філософія науки методом науки запропонувала та детально розробила діалектичний науковий метод проб та усунення помилок, припущень і спростувань, тобто науковий метод сміливих, зухвалих припущень та винахідливих і рішучих спроб їх спростувати.

Діалектичний науковий метод проб та усунення помилок, який не допускає суперечностей, є більш гнучким і більш широким, ніж гегелівський діалектичний метод, його діалектична логіка, яка не тільки допускає суперечності, а й уважає їх плідними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українська філософія юридичної науки гегелівський діалектичний метод, його діалектичну логіку вважає можливими, а суперечності розглядає як діалектичну єдність.

¹ Засновником філософії науки «критичний розум» є Карл Раймонд Поппер (1902–1994), австро-англійський філософ, один із найвидатніших філософів ХХ ст., логік, методолог, автор всесвітньовідомих праць: «Відкрите суспільство та його вороги», «Злиденність історизму», «Логіка наукового дослідження», «Припущення та спростування», «Об'єктивне знання» та численних інших фундаментальних досліджень із логіки й методології науки — В.Д.

М.В. Костицький стверджує, що найбільший розвиток діалектика отримала у філософській системі Гегеля, за яким діалектика розуміється як метод віднайдення та розв'язання суперечностей, які містяться в поняттях. Цим творчим доробком Гегеля, — пояснює академік, ми користуємося й сьогодні [1, с. 5].

А.А. Козловський визнає методом розкриття сутності права гегелівську логіку, яка згідно з оцінкою методологічного вчення філософії науки «критичний розум» є «не просто застарілою, але й такою, що представляє собою типовий зразок донаукового й навіть дологічного мислення» [2, с. 235–238, с. 271].

П. М. Рабінович, кваліфікуючи «природне» й «легістське» праворозуміння як діалектичну єдність протилежностей, вважає неминучим співіснування суперечностей між природно-правовим і позитивно-правовим розумінням права [3, с. 65–70].

Метою дослідження є спроба розуміння, пояснення позицій методології «критичний розум» щодо діалектичного наукового методу проб та усунення помилок, припущень і спростувань. Ці позиції разом із антиіндуктивізмом, критерієм науковості теорій, гіпотетичністю наукового знання його об'єктивністю та зростанням тощо² є засадами методології «критичний розум», а отже, й пробно висунутої мною концепції критично-правове мислення.

Основні результати дослідження.

1. Метод науки: стислий опис. К. Поппер розпочинає стислий опис методу проб і помилок у знаменитій статті «Що є діалектика?» вказівкою на загальну тенденцію до випробування, яка вбачається не тільки в усій сфері людського мислення й діяльності, а й в більш широкій сфері — у величезній різноманітності форм й явищ, створених життям на нашій планеті. Тому, міркує К. Поппер, якщо ми хочемо роз'яснити, чому людське мислення прагне випробувати всі мислимі вирішення усіх проблем, з якими б воно не зіштовхувалось, то можемо послатися на одну найвищою мірою загальну закономірність, метод, за допомогою якого намагаються вирішити усі проблеми, зазвичай один й той же, — це метод проб і помилок. Метод, який сприяє розвитку людського мислення, й особливо філософії (*тобто гегелівський діалектичний метод — В.Д.*), К. Поппер характеризує як окремий випадок методу проб і помилок. Люди найчастіше реагують на проблему двояко: вони або висувають теорію й зберігають вірність їй якомога довше, або борються проти такої теорії, якщо зрозуміли її слабкість. Ця боротьба ідеологічних установок, яка, безсумнівно, може бути роз'яснена в термінах методу проб і помилок, характерна для всього, що можна назвати розвитком людського мислення. Така боротьба відсутня, як правило, в тих випадках, коли певну теорію, незважаючи ні на що, догматично відстоюють протягом довгого часу. Якщо метод проб і помилок розвивається все свідомо, то він починає набувати характерних рис наукового методу. Цей метод К. Поппер описує таким чином: зіткнувшись з певною проблемою, вчений пропонує як гіпотезу певне рішення — теорію. Якщо ця теорія й визнається наукою, то лише умовно; й найхарактерніша ознака наукового методу полягає саме в тому, що вчені не пошкоднують сил для критики та пере-

² Див. докладніше мою статтю «Проблема діалектичної логіки», опубліковану в журналі «Юридична наука» — 2016. — № 3(57).

вірки обговорюваної теорії. Критика й перевірка йдуть поруч: теорія піддається критиці з різних сторін, і критика лає змогу виявити ті моменти теорії, які є найбільш уразливими. Перевірка ж теорії досягається за допомогою як можна більш суворого випробування цих уразливих місць. Теорії висуваються як гіпотези й ретельно перевіряються. Якщо результат перевірки свідчить про помилковість теорії, то теорія видаляється, усувається; метод спроб і помилок є, по суті, метод видалення. Його успіх залежить головним чином від виконання трьох умов, а саме: пропоновані теорії повинні бути досить численні (й оригінальні); вони повинні бути досить різноманітні; здійснювані перевірки повинні бути досить суворі. Таким чином, пише К.Поппер, ми зможемо, якщо нам пощастить, гарантувати виживання найбільш прийнятної теорії з допомогою видалення менш прийнятних. Він пояснює, що якщо цей опис розвитку людського мислення взагалі й наукового мислення зокрема визнати коректним, то він допоможе нам зрозуміти, що мається на увазі, коли говорять, що розвиток мислення відбувається «діалектично» [4, с. 1–2].

Дотримуючись своєї концепції єдності методу природничих і гуманітарних наук, К.Поппер також стисло описав науковий метод проб та усунення помилок у шостій тезі класичної статті «Логіка соціальних наук» [5, с. 89–90].

2. Метод науки: детальний опис. Методологія «критичний розум» виходить з того, що теоретика головним чином цікавить істина й особливо знаходження справжніх теорій. При цьому, коли теоретик остаточно зрозуміє, що істинність тієї чи іншої наукової теорії неможливо обґрунтувати емпірично, тобто за допомогою перевірочних висловлювань, й що, отже, перед нами в кращому випадку стоїть проблема пробної переваги одних припущень перед іншими, тоді він може з точки зору шукача істинних теорій замислитися над такими питаннями: Які принципи переваги слід прийняти? Чи можуть деякі теорії бути «кращими» за інші? Ці питання призводять К. Поппера до таких міркувань: (1) Зрозуміло, що питання про перевагу виникає головним чином й може бути навіть винятково щодо конкуруючих теорій, тобто теорій, які пропонуються для вирішення одних і тих же проблем. (2) Якщо теоретика цікавить істинність, його повинна також цікавити й хибність, тому що з'ясувати хибність деякого твердження — те ж саме, що з'ясувати істинність його заперечення. Таким чином, спростування теорії завжди представляє теоретичний інтерес. Разом з тим заперечення пояснювальної теорії не є, у свою чергу, пояснювальною теорією (і, як правило, не має «емпіричного характеру», як ті перевірочні висловлювання, з яких воно виводиться.) Хоча воно й цікаве, все ж не задовольняє прагнення теоретика відшукати істинну пояснювальну теорію. (3) Якщо теоретик, продовжуючи свої дослідження в цікавій для нього галузі, виявляє слабке місце даної теорії, він не тільки отримує теоретично цікаву інформацію, але й порушує важливу нову проблему для будь-якої нової пояснювальної теорії. Будь-яка нова теорія, окрім успіху, там, де була успішною попередня теорія, повинна буде домогтися успіху й там, де її попередниця зазнала невдачі, тобто там, де вона була спростована. Якщо новій теорії вдасться досягти й того, й іншого, вона буде, принаймні, успішнішою й, отже, «кращою», ніж попередня. (4) Більш того, якщо припустити, що до моменту часу т

ця нова теорія не буде спростована при новому випробуванні, то вона, принаймні в момент часу t , буде «кращою», ніж спростовані теорії. Адже вона не тільки буде пояснювати все те, що пояснювала попередня теорія, і ще дещо, вона ще й повинна буде розглядатися як можливо справжня, оскільки до моменту часу t ще не доведено, що вона помилкова. (5) І все ж для теоретика така нова теорія буде цінна не тільки через її успіх і через те, що вона, можливо, істинна, а ще й через те, що вона, можливо, помилкова: вона цікава як об'єкт для подальших випробувань, тобто нових спроб спростування, які в разі успіху не тільки встановлять нове заперечення теорії, а й поставлять нову теоретичну проблему для наступної теорії. Пункти (1)–(5) К. Поппер підсумовує так: теоретика з різних причин цікавлять неспростовані теорії, особливо тому, що деякі з них, можливо, істинні. Він віддасть перевагу неспростованій теорії перед спростованою за умови, що вона пояснює успіхи й невдачі спростованої теорії. (6) Нова теорія, як і всі неспростовані теорії, може виявитися помилковою. Тому теоретик щосили намагається виявити помилкові теорії серед безлічі неспростованих конкурентів; він намагається «підловити» їх. Інакше кажучи, він прагне щодо кожної даної неспростованої теорії придумати випадки або ситуації, при яких, якщо вона помилкова, її хибність могла б проявитися. Таким чином, він буде намагатися спланувати суворі випробування й вирішальні перевірені ситуації. (7) За допомогою цього методу видалення можна наштовхнутися й на справжню теорію. Однак цей метод у жодному разі не може встановити її істинність, навіть якщо вона істинна, тому що кількість теорій, які, можливо, істинні, залишається нескінченною в будь-який момент часу й після будь-якої кількості вирішальних випробувань. Зрозуміло, кількість реально висунутих теорій кінцеве й цілком може вийти так, що ми спростуємо їх всі й більше жодної не зможемо придумати. Разом з тим серед реально висунутих теорій може виявитися більше однієї теорії, неспростованої до моменту часу t , так що ми не будемо знати, якій із них віддати перевагу. Але при цьому, якщо до моменту часу t залишається безліч таких конкуруючих теорій, теоретик спробує з'ясувати, як можна спланувати для них вирішальні експерименти, тобто експерименти, які могли б спростувати й так видалити деякі з конкуруючих теорій. (8) Результатом описаної процедури може виявитися певна кількість теорій, «конкуруючих» між собою в тому сенсі, що вони пропонують рішення хоча б деяких загальних для них проблем, хоча кожна з них дає, окрім того, рішення певних проблем, яких не дають інші теорії. Адже хоча ми вимагаємо, щоб нова теорія давала вирішення й проблем, вирішених її попередницею, й проблем, які попередній теорії не вдалося вирішити, зрозуміло, завжди може статися, що будуть запропоновані дві або більше нові конкуруючі теорії, кожна з яких задовольняє цим вимогам й до того ж пропонує вирішення якихось проблем, яких не вирішують інші. (9) У будь-який момент часу t теоретика особливо цікавить пошук найоптимальніших, що піддається перевірці з конкуруючих теорій, щоб піддати її новим випробуванням. Вона в той же час буде відрізнятися й найбільшим інформаційним змістом, й найбільшою пояснювальною здатністю. Ця теорія буде більше за інші заслуговувати на перевірку новими випробуваннями, тобто це буде «краща» з конкуруючих

теорій на момент часу t . Якщо вона витримає випробування, то вона буде ще й найкраще випробуваною теорією із розглянутих до цього моменту, враховуючи всіх її попередниць [6, с. 13–15].

Описаний метод К.Поппер назвав критичним методом. Це метод проб та усунення помилок, який полягає в тому, щоб висувати теорії й піддавати їх найсуворішим випробуванням, які ми тільки зможемо винайти. Якщо через якісь обмежувальні припущення тільки кінцеве число конкуруючих теорій вважається можливими, цей метод може призвести нас до визначення єдиної істинної теорії шляхом видалення всіх її конкурентів. У звичайних випадках, тобто у всіх випадках, коли число можливих теорій нескінчене, цей метод не може допомогти визначити напевно, яка з теорій істинна, як не може цього й жодний інший метод. Він залишається застосовним, хоча й не дає остаточного вирішення [6, с. 16].

Таким чином, пояснює К.Поппер, перед чистим теоретиком відкривається кілька шляхів, і він обере якийсь метод, наприклад, метод проб та усунення помилок тільки в тому випадку, якщо його цікавість виявиться більше, ніж його розчарування з приводу неминучої невпевненості й неповноти всіх наших проб. Однак з ним, як з людиною практичної дії, все зовсім інакше. Людині практичної дії завжди доводиться вибирати між кількома більш-менш визначеними альтернативами. К. Поппер ставить два питання: (1) На яку теорію слід покладатися у своїх практичних діях, виходячи із раціональних міркувань? (2) Якій теорії слід віддати перевагу для практичних дій, виходячи з раціональних міркувань? Його відповідь на перше запитання: виходячи з раціональних міркувань, не слід «покладатися» на жодну теорію, тому що для жодної теорії не доведена й не може бути доведена її істинність. Його відповідь на друге запитання: для практичних дій слід віддати перевагу найкраще перевіреній теорії. Іншими словами, радить він, не існує «абсолютної надійності», але оскільки вибирати все ж доводиться, буде «раціонально» вибрати найкраще перевірену теорію. Така поведінка «раціональна» в найбільш очевидному з відомих йому значень цього слова: найкраще перевірена теорія — та, яка в світлі нашого критичного обговорення поки що видається найкращою, а він не знає нічого більш «раціонального», ніж добре організоване критичне обговорення.

Звісно, вибравши за основу для дій найкраще перевірену теорію, ми в якомусь сенсі «покладаємося» на неї. Тому можна навіть сказати, що це буде «найнадійніша» в деякому сенсі цього слова з наявних теорій. Це не означає, що вона «найнадійніша». Принаймні вона «не найнадійніша» в тому сенсі, що нам слід завжди, навіть у практичних діях, передбачити можливість того, що наші очікування не виправдаються [6, с. 21–22].

3. Метод, науковий метод, ідея істини та науковий результат. Метод проб і помилок не можна, звісно, просто ототожнювати з науковим і критичним підходом — з методом припущень і спростувань. Метод проб і помилок застосовується не тільки Ейнштейном, але — більш догматично — навіть амебою. Відмінність полягає не стільки в спробах, скільки в критичному й конструктивному відношенні до помилок, які вчений навмисно й сумлінно прагне виявити для того, щоб спростувати свої теорії з допомогою знайдених аргу-

ментів, включаючи звернення до найбільш суворих експериментальних перевірок, які дають можливість йому здійснити його теорії, та його власна винахідливість [7, с. 52].

Не слід приписувати нашим теоріям істинність або ймовірність, — застерігає К. Поппер. Використання таких стандартів, як істина й наближення до істини, відіграє свою роль тільки в рамках критики. Можна відкинути теорію як невірну, й можна відкинути теорію як таку, що менше наближається до істини, ніж якісь з попередніх або конкуруючих з нею теорій. Ми можемо пояснити метод науки, а також значну частину історії науки як раціональну процедуру наближення до істини [8, с. 261].

К. Поппер наголошує на двох важливих тезах: (1) Якщо хтось думає, що науковий метод завжди веде до успіху в науці, він дуже помиляється. Не існує царської дороги до успіху. (2) Науковий результат неможливо підтвердити. Його можна тільки критикувати й перевіряти. Й найбільше, що можна буде сказати на його користь, — в результаті всіх перевірок й критики він є цікавішим, більш потужним, більш багатообіцяючим й більш наближеним до істини, ніж його суперники. Як тільки якась теорія починає здаватися вам єдиною можливою, радить К. Поппер, прийміть це за сигнал про те, що ви не розібралися ані в теорії, ані в проблемі, яку вона покликана вирішити [8, с. 262].

Натомість наша філософія юридичної науки, дотримуючись традиційних поглядів, вважає отримання «конкретного теоретичного чи практичного результату» головною метою методології [9, с. 6], кінцевим результатом методології є досягнення істинного знання [10, с. 23], необхідність встановлення єдиної істини пропонує вважати загальнометодологічним постулатом [11, с. 212].

Р. Циппеліус, знаний в Європі фахівець з філософії права, назвавши метод проб та усунення помилок методом випробувального мислення, вважає, що на сьогодні він є найуспішнішим методом розумової орієнтації у світі, який застосовується не лише щодо предметів природознавства, але й у розгляді проблем права [12, с. 7].

Висновок. У рамках логіко-методологічної концепції критично-правове мислення, яка висунута автором цієї статті, описаний науковий метод проб та усунення помилок, припущень і спростувань може бути застосованим для вирішення не лише теоретичних, а й практичних правничих проблем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Костицький М.В.* Деякі питання методології юридичної науки / М.В. Костицький // Науковий вісник НАВС. — 2013. — № 1. — С. 3—11.
2. *Козловський А.А.* Право як пізнання: Вступ до гносеології права / А.А. Козловський. — Чернівці : Рута, 1999. — 295 с.
3. *Рабінович П.* Праворозуміння «природне» та «легістське»: неминучість співіснування / П. Рабінович // Право України. — 2009. — № 3. — С. 65—70.
4. *Popper K.* What is dialectic? [Electronic resource]. — Access mode : http://www.vordenker.de/ggphilosophy/popper_what-is-dialectic.pdf.
5. *Popper K.* The logic of the social sciences. [Electronic resource]. — Access mode : www.autodidactproject.org/other/positivismusstreit/popper_logic_social_sci.pdf.

6. *Popper K.* My Solution of the Problem of Induction [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.kcvs.ca/martin/phil334/papers/popper.pdf>.
7. *Popper K.R.* Conjectures And Refutations. – London, 2002. – 572 p.
8. *Popper K.* Evolution and the Tree of Knowledge // Popper K.R. Objective Knowledge. An Evolutionary Approach. – Oxford : Clarendon Press, 1979. – P. 248–271.
9. *Костицький М.В.* Логіка як методологія наукового пізнання (зокрема в правознавстві) / М.В. Костицький // Філософські та методологічні проблеми права. – 2014. – № 1. – С. 3–13.
10. *Козюбра М.* Методологія правознавства і методологія права: співвідношення понять та їх особливості / М. Козюбра // Право України. – 2014. № 1. – С. 22–23.
11. Висновки та рекомендації з актуальної теми // Право України. – 2014. – № 1. – С. 212–213.
12. *Циппеліус Р.* Філософія права / Р. Циппеліус : Підручник. Пер. з нім. – К. Тандем, 2000. – 300 с.

REFERENCES

1. *Kostytskyi M.V.* Deiaki pytannia metodolohii yurydychnoi nauky / M.V. Kostytskyi // Naukovyi visnyk NAVS. – 2013. – № 1. – С. 3–11.
2. *Kozlovskiy A.A.* Pravo yak piznannia: Vstup do hnoseolohii prava / A.A. Kozlovskiy. – Chernivtsi : Ruta, 1999. – 295 s.
3. *Rabinovych P.* Pravorozuminnia «pryroдне» ta «lehistske»: nemynuchist spivisnuvannia / P. Rabinovych // Pravo Ukrainy. – 2009. – № 3. – С. 65–70.
4. *Popper K.* What is dialectic? [Electronic resource]. – Access mode : http://www.vordenker.de/ggphilosophy/popper_what-is-dialectic.pdf.
5. *Popper K.* The logic of the social sciences. [Electronic resource]. – Access mode : www.autodidactproject.org/other/positivismusstreit/popper_logic_social_sci.pdf
6. *Popper K.* My Solution of the Problem of Induction [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.kcvs.ca/martin/phil334/papers/popper.pdf>
7. *Popper K.R.* Conjectures And Refutations. – London, 2002. – 572 p.
8. *Popper K.* Evolution and the Tree of Knowledge // Popper K.R. Objective Knowledge. An Evolutionary Approach. – Oxford : Clarendon Press, 1979. – P. 248–271.
9. *Kostytskyi M.V.* Lohika yak metodolohiia naukovoho piznannia (zokrema v pravoznavstvi) // M.V. Kostytskyi // Filosofski ta metodolohichni problemy prava. – 2014. – № 1. – С. 3–13.
10. *Koziubra M.* Metodolohiia pravoznavstva i metodolohiia prava: spivvidnoshennia poniat ta yikh osoblyvosti / M. Koziubra // Pravo Ukrainy. – 2014. – № 1. – С. 22–23.
11. Vysnovky ta rekomendatsii z aktualnoi temy. Pravo Ukrainy. – 2014. – № 1. – С. 212–213.
12. *Tsyppelius R.* Filosofiia prava / R. Tsyppelius : Pidruchnyk. Per. z nim. K. Tandem, 2000. – 300 s.

Десятник В.О. Проблема наукового методу

Стаття містить аргументовану критику філософією науки «критичний розум» гегелівського діалектичного методу та детальний опис наукового методу проб та усунення помилок, припущень і спростувань.

Ключові слова: *метод, науковий метод, теорія проб та усунення помилок, метод припущень і спростувань, ідея істини, науковий результат.*

Десятник В.А. Проблема научного метода

Статья содержит аргументированную критику философией науки «критический разум» гегелевского диалектического метода и детальное описание научного метода проб и устранения ошибок, предположений и опровержений.

Ключевые слова: *метод, научный метод, теория проб и устранения ошибок, метод предположений и опровержений, идея истины, научный результат.*

Desiatnyk V. The Problem of the Scientific Method

This article contains a reasoned critique of the philosophy of science “critical reason” of Hegel’s dialectical method and detailed scientific method of trial and error elimination, assumptions and denials.

Keywords: *Method; Scientific Method; Theory of Trial and Error Elimination; Method of Assumptions and Denials; Idea of Truth; Scientific Results*

Стаття надійшла до редакції 03.04.2017.